

<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series14.2023.29.26>

УДК: 781:94(477.85) “17/19”

*Гаврильчик Л. М.*¹

Особливості розвитку музичного мистецтва на Буковині на рубежі 18-20 ст.

У статті подано історичний огляд культурних процесів, що лежали в основі розвитку музичної культури Північної Буковини (Чернівецька область, Україна). Увага зосереджена на «австрійському» періоді в історії цього регіону, відзначається конкретний внесок музикантів, які приїздили на роботу в ці краї (Франц Пауер, Карл Умлауф, Кароль Мікулі, Адальберт Гржимали, Сидір Воробкевич). Акцент на багатих і давніх музичних традиціях автохтонного народу, який населяв цю частину України з давніх часів. Відзначається унікальне розмаїття Чернівців як “горної культури” – тут утворилися сприятливі умови інтеграції регіону в загальноєвропейський культурний простір.

Ключові слова: Буковина, Чернівці; Австро-Угорська імперія; етнічно-культурне розмаїття; Товариство сприяння музичному мистецтву на Буковині.

Нинішній етап розвитку музично-педагогічної теорії та практики формування майбутніх учителів музики характеризується посиленням уваги до вивчення національної культурної спадщини Українського народу, спадщини, що потребує особливого захисту та примноження на тлі російської війни проти Української держави, культури та ідентичності.

Ця стаття має на меті розглянути та переосмислити культурологічні і музикознавчі відомості про Буковину, край, який часто описують, як місце зустрічі й взаємопроникнення двох світів – слов’янського та романського, хоч насправді йдеться про десятки різних етносів, зокрема, українців (русин), румун, молдаван, поляків, євреїв, вірмен, німців, білорусів, угорців, росіян тощо, які мирно жили на спільній території впродовж століть, створюючи унікальну багатонаціональну буковинську культурну гармонію.

Завдяки своїй віддаленості Північна Буковина, що нині охоплює територію сучасної Чернівецької області, всю свою відому історію була пограниччям на крайніх рубіжжях держав, до складу яких входили ці землі: для Австрійської імперії Буковина була “далеким сходом” (саме так писала про цей край австрійська преса), для Османської імперії – “далекою північчю”, для Російської імперії та СРСР – “далеким заходом”. Тільки Румунія ставила Чернівці у самісінький центр свого національного патріотичного нарративу, тенденційно стверджуючи, що звідти бере початок румунська нація (ця концепція неодноразово піддавались критиці та розвінчувалася українськими істориками [3, с.43-45]).

В силу свого географічного розташування й драматичних перепетій історії Буковина ввібрала в себе багатий культурний спадок і, разом із тим, зберегла свою унікальну культурну цілісність. Хто б не панував на буковинських землях, усі зрештою неодмінно закохувалися у “чарівний край Черемоша й Прута”. Американська журналістка та письменниця Енн Еплбаум, яка одна з перших серед журналістів на Заході відвідала Україну та, зокрема, Чернівці після розвалу СРСР і падіння “залізної завіси”, описала столицю Буковини як “місто-острів”, що зберігає свій “повільний, своєрідний, неповторний характер”, всупереч усім випробуванням

¹ Гаврильчик Луїза Миколаївна, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, <https://orcid.org/0009-0001-3039-0535>

історії: “Чернівці залишалися місцем, де різні народності змогли вижити разом, незважаючи на те, яка з них домінувала. Чернівчани вірять, що їх місто завжди поглине своїх завойовників” [1, с.245-246].

Видатна українська поетеса Леся Українка, яка була добре знайома з Буковиною завдяки своїй близькій дружбі з буковинською письменницею Ольгою Кобилянською, описувала цей край як “замкнений, мало приступний стороннім впливам світ”, вільний від впливу тогочасних авторитетів, світ, де єдиними взірцями для народного митця були тільки “буковинська природа та народна поезія” [7, с. 281]. Ця характеристика рівною мірою стосується всіх видів мистецтва та творчості, які розвивались на Буковині, і дає ключ до більш глибокого, інтимного знайомства з джерелами буковинського письменства, образотворчості та музики.

Говорячи про розвиток культури і мистецтв на Буковині, про інтеграцію краю в загальноєвропейський культурний простір, слід першочергово розглянути її австрійський період, з 1775 по 1918 рр., який часто називають “золотою добою” регіону, оскільки саме впродовж цих років обласний і районні центри області набувають своїх сучасних характерних рис та оформляються в архітектурному, економічному, освітньому, мистецькому та інших відношеннях. Саме тому в цій статті ми зупинимось на головних віхах і постатях цього періоду, які відіграли важливу роль у становленні музичного мистецтва на Буковині.

Ще три століття тому, на початку 18 століття, Чернівців не існувало на культурній мапі Європи. Це було глухе й невелике поселення, де не чули музики Гайдна чи Баха, не було жодного фортепіано та всіх інших віянь світської культури європейських мегаполісів. Водночас етнографічні та археологічні дослідження вказують, що майже кожен сільський хлопчина на Буковині вмів грати на сопілці, яку сам змайстрував, та що в цілому жителі краю уміли майструвати та грати на музичних інструментах із давніх-давен, передаючи ці знання, вміння та традиції з покоління в покоління. До слова, одні з найдавніших музичних інструментів у Європі – сопілки з оленього рога – були знайдені в с.Атаки на Хотинщині в Чернівецькій області та датуються добою пізнього палеоліту, тобто 40-10 тис. рр. до н.е. [2, с. 14].

Серед буковинців-українців були поширені такі інструменти, як скрипка, бас, цимбали, а також трембіта – яка разом із буком – є символом краю. Сягаючи в довжині до трьох метрів, трембіта мала особливе значення для гуцулів, які використовували її для передачі сигналів оповіщення в гірській місцевості або в ритуальних цілях. Серед буковинців-румун і буковинців-молдаван були поширені скрипка, бас, цимбали, лютня, а виконували вони прості, мінорні, сповнені фігурацій мелодії в жанрі дойни, які нагадують мелодії народів Балкан.

Прихід на Буковину влади Габсбурзької монархії у 1774 р. знаменує початок нової глави в історії краю. Відень бачив свою місію в тому, щоб бути “культурним добривом” для народів, чії землі були включені в склад австрійської держави, а тому активно сприяв поширенню освіти та культури, завдяки чому Чернівці починають поступово перетворюватися з сільської місцевості на справжнє європейське містечко.

У період між 1775 по 1830 рр. буковинські землі почали обживати угорці, поляки, румуни, німці, які привезли з собою свої пісні й танці, а також мистецтво гри на музичних інструментах – як і самі інструменти. Нова музика стає не менш популярною, ніж тутешня народна. Водночас публічні виступи і здобуття системної музичної освіти все ще залежали від волі випадку. Музичне життя переважно

культивувалося в церквах, храмах і синагогах, військовими капелами та в приватних будинках заможних родин, а носіями музичної освіти були приватні вчителі музики, насамперед гітари та фортепіано.

Стан справ змінився після 1830 року. Як адміністративний центр краю Чернівці почали відчутно зростати, акумулюючи все більше ресурсів і можливостей для розвитку. З початком австрійського врядування на керівні посади призначали німців, та цілком природно, що більшість із них хотіла зберегти зв'язок зі своєю рідною культурою. Вони, а також новоявлений прошарок заможніших буковинців почали активно запрошувати до міста викладачів музики. Так, місцевий барон Є.Гурмузакі запросив віденського професора Грейнера, професійного вокаліста та піаніста, у якості домашнього вчителя музики у свій маєток, де також давала уроки музики сестра французького письменника Віктора Гюго – мадам де Гює. У 1836 р. барон А.Петріно запрошує до себе Карла Кеніга, який потім став вчителем музики у Чернівцях і здобув славу завдяки володінню грою на багатьох музичних інструментах.

Так, поступово в Чернівцях починає зростати число професійних музикантів. Серед них і відоме ім'я чеха Франца Пауера, який працював кларнетистом у Віденському придворному театрі та у свій час грав в оркестрі під керівництвом Л. фон Бетховена. Він прибув до міста у складі військового оркестру, а після завершення служби вирішив залишитись у місті та працювати на ниві музичної освіти. В цей час в музичному житті міста добре зарекомендував себе чернівчанин Йоганн Кауфман, відомий як пейзажист і портретист, який був долучений до заснування першого Співочого товариства, а згодом і Музичного товариства Чернівців. До списку імен тих персоналій, які розгортали у Чернівцях свою музичну і викладацьку діяльність, слід також віднести Йосифа Ровінського, Антона Боровського, Франца Хавера Кнапа, Конопасека та інших [6].

З часом музичні запити чернівчан ставали дедалі більш вибагливі та різноманітніші. Чимало буковинців їздили до Відня, щоб відвідати оперу, тож не дивно, що вони бажали бачити цей вид мистецтва й у своєму місті. Вже у 1830-х роках у місті гастролювала віденська театральна трупа, а крім комедій Августа фон Коцебу, виконувалися також й магічні пєси Фердинанда Раймонда та фарси Йоганна Нестроя. Найдивовижніше ж те, що у Чернівцях виникло оперне товариство, яке змогло досягти неймовірних результатів, поставивши кілька відомих опер – щоразу з аншлагом.

Таке поживлення культурного, а зокрема музичного життя створюють сприятливу атмосферу для приїзду музикантів світового рівня. Важливу роль у цьому відігравали мистецькі й політичні діячі Чернівців, які були добре обізнані з культурним життям Європи та прагнули піднести культурний рівень міста на європейський шабель. Серед них слід особливо виділити постать Карла Умлауфа, який завдяки своїй прихисті до музики та поезії зібрав навколо себе усіх поціновувачів мистецтв у місті. Умлауф був родом із регіону Моравії, здобув освіту юриста, вправно грав на гітарі, скрипці та альті, навчався вокалу у Відні. У 1821 р. почав працювати на Буковині спочатку секретарем окружного суду в Сучаві, а потім у 1826 р. секретарем карного суду в Чернівцях. З цих пір у різні роки займав низку важливих посад, зокрема, був директором філософської школи, президентом крайового і міського суду, отримав звання почесного громадянина Чернівців. Умлауф дружив з австрійським композитором-романтиком Францем Шубертом і був першим популяризатором його музики на Буковині. Крім того, він перекладав

народні українські та румунські пісні. Оскільки на той час місту бракувало концертних приміщень, Умлауф відкрив двері свого дому для музичних зібрань, де виконували твори Гайдна, Моцарта, Бетховена. Треба відмітити, що на музичних “квартирниках” Умлауфа збиралися представники освіченої верстви незалежно від конфесійної та етнічної приналежності. Так, його відвідували римо-католицький священник Антон Кунц, православний митрополит Євгеній Гакман та кантор синагоги Франц Пауер. Вважається, що з його музичного салону почалася доба салонної культури на Буковині. Оскільки Умлауф полюбляв вокал, він запрошував до себе на салон співаків і співачок, де вони почали виконувати оперні твори. Це робилося без сценічних образів чи костюмів, головне – правильно вивчені та виконані вокальні партії та хори, у супроводі фортепіано чи струнного квартету. Втім, вони називали себе “Оперною спільнотою”, а їх репертуар складали такі опери, як «Так чинять усі», «Весілля Фігаро», «Дон Жуан», «Чарівна флейта» Моцарта, «Севільський цирульник» Россіні, «Фіделіо» Бетховена, «Вільний стрілець», «Оберон» Вебера, «Роберт-диявол», «Гугеноти», «Пророк» Мейєрбера. Ці опери співали перед запрошеними гостями, серед яких завжди був і митрополит Євгеній Гакман. Згадується, що в ті часи “гості були невибагливі, а розкіш і надлишок – ще не відомі тодішньому суспільству. Найважливішою була насолода, яку приносили твори видатних митців виконавцям і їхнім друзям” [7, с.41].

За сприяння Умлауфа до міста заїжджають відомі виконавці усіх музичних напрямків: з творами Шопена виступав піаніст Карл Кольберг, Леопольд фон Майер, співачка Ларош, видатний польський скрипаль-віртуоз Кароль Ліпінський. Однак чи не найбільшим досягненням Умлауфа було запрошення до міста тогочасної сенсації піаністичної сцени всієї Європи – угорського композитора та віртуоза Ференца Ліста, запрошення, яке останній прийняв, зупинившись у Чернівцях на вісім днів по дорозі назад додому, після великого заключного турне кількома країнами. Ліст дав два великих концерти в урочистій залі готелю “Moldavie”. В програмі були твори Шопена, Бетховена, Россіні, Шуберта, а також власні твори, включно з обробками коломийок. Гра Ліста спричинила справжній фурор. Умлауф та інші відомі містяни влаштували для маестро прийоми із музикою та застіллями. Згадана вище “Оперна спільнота” виконала для нього “Чарівну флейту”, при чому Ліст не був просто слухачем, а брав активну участь у виступі – акомпанував, підспівував і диригував. У 2015 р. на згадку про цей візит Ліста 168 років тому на площі Філармонії встановили музичний пам’ятник у вигляді піаніно, яке прикрашає контрастна мозаїка із клавіш, доторкнувшись до яких починає грати відома мелодія композитора – “Угорська рапсодія №2” [8].

Власником готелю “Moldavie”, де Ліст давав свої концерти, був Якоб фон Мікулі, батько Кароля Мікулі, який також приятелював із маестро і запрошував його відвідати місто (вони познайомилися у Парижі та листувався аж до самої смерті угорського композитора). Кароль Мікулі вважається першим професійним музикантом Буковини. У Парижі він навчався у класі Фредеріка Шопена, ще одного світила світового піанізму, та досяг неабияких успіхів. Згодом Мікулі прославився і як піаніст, і як композитор, чий творчий доробок був високо оцінений західною музичною критикою, але який і досі залишається маловідомим в Україні. Шукаючи новий матеріал для творчості та черпаючи натхнення у народній музиці, Мікулі здійснив ряд експедицій по Буковині та Молдові, результатом яких стала збірка румунських мелодій під назвою “48 національних румунських арій”, оброблених для фортепіано. Також він видав 17 томів творів Шопена з власними коментарями.

У 1848 році влада Львова запросила Мікулі стати керівником Галицького музичного товариства. З тих пір його доля тісно пов'язана з містом Лева та його музичним життям. У Львові він заснував музичну школу та розпочав плідну діяльність як вчитель гармонії та композиції, як диригент оркестру та хорів, а також як віртуозний виконавець. Вважається, що Мікулі зробив для румунської народної музики те, що Ліст – для угорської, а саме підніс її до світського рівня. Проте якщо Ліст обробляв угорські мотиви, додаючи до них власні елементи та перетворюючи їх у складніші музичні твори, Мікулі ставив собі на меті передавати мелодії без змін, принаймні у верхньому голосі. Так він пропонує нам менші, легші для виконання, але завжди дуже емоційні твори. Такі румунські композитори, як Вахман, Флехтенмахер, Бердеску та інші наслідували його, проте нікому не вдалося досягти до його рівня.

Так, починаючи з 1830х років, у Чернівцях поступово з'являється та зростає критична маса меломанів і професійних музикантів, а, відтак, створюються сприятливі передумови для їх об'єднання у "Товариство сприяння музичному мистецтву на Буковині". Ідею створення Товариства подав Карл Векслер, який і став його першим головою та активно займався питаннями будівництва його приміщення (нині - Чернівецької обласної філармонії).

Музичне товариство почало активно розвиватися з призначенням чеського музиканта, композитора і педагога Адальберта Гржималі на посаду його керівника у 1874 р. Гржималі зробив колосальний внесок у подальший розвиток музичної освіти краю, розквіт самого Товариства, пожвавлення музичного життя краю в цілому. Найважливішою його справою було створення музичної школи при Товаристві, де Гржималі керує скрипковим класом, викладає теоретичні предмети, вокал, гру на фортепіано. Також він керує чоловічим хоровим об'єднанням, а ще створює струнний квартет і оркестр. За доволі короткий час Гржималі стає віссю музичного життя міста, об'єднуючи Музичне товариство зі Співочим товариством, що дозволило йому перейти від виконання невеликих творів, які не вимагали великого складу оркестру, до широких і складних концертних програм з вокальної, камерної та симфонічної музики та навіть до опер та ораторій [6].

За три роки після приїзду А. Гржималі в Чернівці було завершено будівництво будівлі Музичного товариства, з концертною залою, що мала чудову акустику, та з приміщеннями для проведення музичних занять. Нині це приміщення є обласною філармонією. На відкритті будівлі Товариства 10 грудня 1877 р. було виконано спеціально написану для цієї події кантату А. Гржималі "Похвала музиці". У тому ж році в міському театрі було поставлено комедійну оперу А. Гржималі "Зачарований принц". Це була перша чеська опера-казка. Організовані Гржималі камерні музичні вечори та різноманітні за програмою концерти свідчили про те, що провінційне місто поступово перетворюється на культурний центр європейського рівня, а чернівчани не без гордості починають називати своє місто "маленьким Віднем". У чернівецький період Гржималі пише чотири кантати, оперу, твори для оркестру, концерт для скрипки з оркестром, реквієм, камерні та вокальні твори. На запрошення Гржималі у 1879 році до Чернівців уперше завітав відомий піаніст, композитор і диригент Антон Рубінштейн, що стало справжньою культурною подією. У січні 1897 р. у зв'язку з 25-річчям творчої діяльності на Буковині у чернівецькому театрі було поставлено нову лірико-романтичну оперу Гржималі "Швандя дудак" ("Швандя волинкар"), яка дуже сподобалася публіці та критикам. За досягнення у розвитку музичної культури Гржималі був нагороджений кайзерівським золотим хрестом та отримав цінний подарунок – скрипку Страдіварі

1718 року. Плідна та багаторічна діяльність Гржималі як керівника Музичного товариства об'єктивно сприяла формуванню та розвитку музичного життя різних народів, що мешкають на Буковині. Як заключний акорд і справжній триумф Гржималі стало виконання Дев'ятої симфонії Бетховена в рамках святкування сорокаріччя Музичного товариства. Святковий концерт відбувся 18 листопада 1903 р. за участю німецького, українського, румунського хорів колективів. А.Гржималі пов'язав свою долю з Чернівцями і всі свої сили та талант присвятив процвітанню місцевої музичної культури. У 1904 р., коли відзначалося 30-річчя його діяльності, в одній з промов було дотепно зазначено, що “ювіляр піклувався не лише про гармонію звуків, а й про гармонію взаємин між народами”.

У 60-х рр. 19 ст. розпочинається творча діяльність Сидора Воробкевича. Він усе життя провів на Буковині. Був одним з перших культурно-громадських діячів краю, хто вивчав і популяризував мистецтво. У своїй композиторській діяльності Воробкевич орієнтувався на народне мистецтво й послідовно відстоював думку, що народна творчість повинна бути основою національної музики [5]. Серед учнів С. Воробкевича особливо вирізнявся Євсей Мандичевський, який був уродженцем Буковини, але якому судилося все життя жити за її межами – у Відні, де він здобув музичну і філософську освіту, провів ґрунтовні дослідження творчості Баха, Гайдна, Шуберта, Бетховена, Брамса. Тема Буковини посідає у творчості Мандичевського особливе місце. Він написав кантату “У Буковому краю” (преміювана на конкурсі у Лейпцигу), хори до слів Юрія Федьковича, збірку “200 народних пісень”, яка дає виразне уявлення про фольклор у різних куточках Буковини, а також 12 літургій, у яких найповніше відчутний зв'язок з Буковиною [4].

Звичайно, неможливо у рамках однієї статті розповісти вичерпно про творчий і життєвий шлях митців і культурних діячів, творчість яких ознаменувала поступальний якісний прогрес культурного життя Буковини та отримала визнання за її межами. Нашою метою було дати короткий огляд особистостей, подій та історичних обставин розвитку музичної культури на Буковині в “австрійський” період її історії, коли Чернівці та академічна музика “знайшли” один одного та з тих пір не розлучались ні на мить.

Література:

1. Anne Applebaum. Between East and West. Across the Borderlands of Europe. – Penguin Books, UK. – 1994. – pp. 245-246
2. Буковина. Історичний нарис. – Чернівці. – 1998. – с.413.
3. Буковина: її минуле і сучасне. – Ред. Д. Квітковського, Т. Бриндзана, А. Жуковського. – Париж, 1956. – 965 с.
4. Демочко К. Мистецька Буковина . Нариси з минулого – К. – 1968. – с.172.
5. Мистецтво України. Бібліографічний довідник. – К.: Укр. енцикл. – 1997. – с.697.
6. Норст А. Товариство сприяння музичному мистецтву на Буковині 1862-1902 рр. – Чернівці: “Видавництво-21”, 2021. – 222 с.
7. Українка Л. Зібрання творів у 12 тт. – К. : Наукова думка, 1977 р., т. 8, с. 273-281
8. Digitale Topographie der multikulturellen Bukowina (цифрова бібліотека “Мультикультурна Буковина” (нім.)): www.bukowina-portal.de

GAVRYLCHYK LUIZA.

The Peculiarities of the Development of the Music Culture in Bukovyna from the Late 18th to the Early 20th Century.

The article provides a historical overview of the cultural processes involved in the development of music culture in North Bukovyna (located in Chernivtsi Oblast, Ukraine) from the late 18th to the early 20th century. The "Austrian" period of the history of North Bukovyna was marked by a number of

celebrated musicians, both local and foreign, as well as prominent officials who played a pivotal role in the development of the music culture in this region. However, we also note the rich and ancient musical traditions of the autochthonous people who have inhabited this region of Ukraine for centuries and whose music was an inspiration behind classical pieces of Bykovynian composers. Highlighting the borderland geographical status of the Bukovynian lands, this article also celebrates the exceptional diversity and cultural harmony of Chernivtsi. A melting pot of cultures, the city was set to become a bright spot on the European cultural map, with many of the region's renowned citizens contributing to the world's cultural and musical heritage. This article highlights that the period between the 1830s and the early 20th century was the most active time for nurturing academic and secular music culture in Bukovyna. Rapid urbanisation, demographic changes that led to a blend of multiple ethnicities, and improved connectivity within the state were some of the factors that contributed to this growth. In this article, we delve into the lives of notable individuals such as Franz Pauer, Johann Karl Ritter Umlauff von Frankwell, Karol Mikuli, Adalbert Hřimalý, Sydir Vorobkevych, and several others. These individuals played a crucial role in the progressive development and revitalisation of the music culture in Chernivtsi (known as Czernowitz in Austro-Hungary) and were instrumental in promoting musical education, as well as the rise of musical and choral societies in the region. We turn to each of these figures to find out more about their life and career, as well as information on their achievements and transformative contributions, which also include bringing into the city such world-famous celebrities of pianism and classical music as Ferentz List and Anton Rubinstein. Due consideration is given to the creation and development of the Society for the Promotion of the Musical Arts in Bukovyna (now Chernivtsi Philharmonics), which staged successful concert performances, provided musical education, by attracting and nurturing local talents, and acted as a cultural hub uniting music lovers and catalysing the expansion of the region's musical life. The article will be of interest to all those who are keen on rediscovering and reconstructing the musical history of Ukraine's diverse regions and it is aimed to encourage further research in this direction, especially vital at this most difficult of times of war for our country, when Ukraine is fighting for its very existence defending its cultural and national identity.

Keywords: Bukovyna, Czernowitz; Austro-Hungarian Empire; ethnic and cultural diversity; Musical Arts Promotion Society in Bukovyna.

References:

1. Anne Applebaum. *Between East and West. Across the Borderlands of Europe*. Penguin Books, UK, 1994.
2. Bukovyna. *Historic Overview*. Chernivtsi, 1998.
3. Bukovyna: *The Past and the Contemporary*. Paris, 1956.
4. Demochko K. *Artistic Bukovyna (a view from the past)*, Kyiv, 1968.
5. *The Arts of Ukraine: Literature References*. Kyiv, 1997.
6. Norst A. *The Bukovyna Society for The Promotion of Music Arts in 1862-1902*. Chernivtsi, 2021
7. Lesya Ukrayinka. *The Collection of Works*, vol. 12. Kyiv, 1977.
8. *Digitale Topographie der multikulturellen Bukowina*: www.bukowina-portal.de